

Міклова В.П., Кубіній В.В., Мошак С.М.

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗАКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ТА ЇЇ ОБСТРУКЦІЇ

У статті запропоновані результати аналізу експортно-імпортних операцій Закарпатської області як фактора впливу на регіональну конкурентоспроможність. Виділені основні обструкції, що гальмують розвиток зовнішньоекономічної діяльності регіонів України та знижують рівень їх конкурентоспроможності, серед яких особливе місце займають: недосконалість методів стратегічного управління регіонами та їх конкурентоспроможністю, відсутність адекватної сучасним вимогам законодавчої бази, помилки у ціновій стратегії, застаріла технічна платформа, відсутність відповідної системи підготовки та перепідготовки кадрів.

Ключові слова: потенціал, зовнішньоекономічна діяльність, обструкції, регіон, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Останнім часом прискорилися процеси інтеграції України у світову економіку, наслідком чого стала все більш тісна взаємодія та взаємозалежність як національних економік на світовому ринку, так й регіональних економічних комплексів. При цьому окремі регіони забезпечують реалізацію певних функціонально-процедурних напрямів щодо розвитку зовнішньоекономічної діяльності національної економіки та суб'єктів господарювання. Наприклад, регіони створюють привабливі умови для приходу транснаціональних корпорацій на внутрішній ринок через комплекс дій щодо підтримки закордонного інвестора. Так, саме регіон забезпечує відповідну робочу силу, логістичні можливості, інституціонально-культурне середовище. Відповідно транснаціональні корпорації не лише створюють додаткові робочі місця та сплачують податки, але й приносять нові технології та забезпечують підвищення показників експорту продукції.

Завдяки активізації зовнішньоекономічної діяльності регіон отримує додаткові можливості розвитку та використовує зовнішньоекономічну діяльність (ЗЕД) як фактор посилення позицій на конкурентному внутрішньому полі. Це призводить до того, що регіони починають грати відповідну роль у процесах глобалізації, внаслідок чого вони стають частинами єдиної світової або певної міжнародної економічної системи.

Особливого значення набуває зовнішньоекономічна діяльність як оціночна база для характеристики стану конкурентоспроможності регіону.

Огляд останніх публікацій. Питання конкурентоспроможності регіону висвітлені в працях Л.Я. Яремко, В.Ю. Полякової (2013), які пропонують ввести поняття глобальної конкурентоспроможності регіону як здатність протистояти викликам глобального середовища і забезпечувати зовнішньоекономічну безпеку, але при цьому наголос роблять не на зовнішньоекономічній діяльності, а на фінансово-фінансових аспектах [9]. В.Смочко проблематику конкурентоспроможності регіону обмежує факторним аналізом. Головними чинниками конкурентоспроможності регіону він вважає адміністративно-управлінські, що активізують людський та природний потенціали (2012) [5]. Квінтесенцією досліджень закарпатських вчених є визначення системного підходу до конкурентоспроможності регіону. Так, у монографії, присвяченій стратегічному управлінню конкурентоспроможністю регіону автори (2013) розкривають епістемологічні підходи та визначають практичні шляхи формування регіональних конкурентних переваг. Але тематика конкурентоспроможності регіональної економіки залишає поза увагою зовнішньоекономічну діяльність підприємств, що суттєво знижує проектну частину дослідження [8].

З іншого боку, зовнішньоекономічна діяльність висвітлюється в наукових публікаціях деякою мірою обмежено, не враховуючи регіональні аспекти. Думка науковців стосовно зовнішньоекономічної діяльності сконцентрована головним чином на таких проблемах, як визначення теоретико-методологічних основ (О.Є. Новіков, Т.Ш. Садридін, 2014р.) [4], характеристики зовнішньоекономічної діяльності підприємств (О.М.Вакульчик, Д.П. Дубицький, 2012) [2], механізми регулювання зовнішньоекономічної діяльності (О.П. Борисенко, 2011) [1]. Проблематика зовнішньоекономічної діяльності як фактора та ознаки конкурентоспроможності регіону не знаходить відповідного висвітлення, при тому, що саме зовнішньоекономічна діяльність виступає індикатором відкритості економі-

© Міклова Василь Петрович, д.е.н., проф., член-кор. НАН України, зав. каф. економіки підприємства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» bsc10@mail.ru

Кубіній Володимир Володимирович, к.е.н., доц. Ужгородського торговельно-економічного інституту КНТЕУ bsc10@mail.ru

Мошак Сергій Миколайович, здобувач кафедри економіки підприємства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» bsc10@mail.ru

ки, а її активізація є фактором побудови конкурентоспроможності економічної системи.

Метою дослідження, результати якого запропоновані у цій статті, є проведення аналізу зовнішньоекономічної діяльності Закарпатської області та інших регіонів України, що дозволить оцінити стан експортно-імпоротної активності і визначити обструкції побудови конкурентоспроможності економічної системи.

Результати дослідження. Потенціал конкурентоспроможності являє собою сукупність здатностей економічного суб'єкта, які є результатом досвіду попереднього функціонування, а також можливостей, що забезпечать унікальність певних позицій економічного суб'єкта в майбутньому. Дослідження сутності конкурентоспроможності регіону та її потенціалу може бути проведене з позиції редукціонізму, що сприяє більш детальному визначенню факторів впливу на формування потенціалу. Редукціонізм являє собою методологічний підхід, який передбачає зведення складного до простого або ж цілого до його окремої частини. Редукціонізм покликаний сприяти відкриттю загальних законів та імперативів існування і дії певних об'єктів та на цій основі будувати зображення всієї реальності. Метод редукціонізму передбачає спрощення явища, зведення більш високого рівня організації до нижчого за умови, що закономірності функціонування об'єктів нижчого рівня можуть пояснити, як функціонує система більш високого рівня. Історично і методично редукціонізм пов'язаний з механіцизмом, який вважає, що всі явища в навколишньому світі підпорядковані одним і тим же фізичним або механічним законам. Механіцизм проявляється в таких формах:

1. Проходження в процесі наукового аналізу шляху від складного до простого, тобто від більш складних форм і об'єктів існуючого світу до простих і менш розвинених.

2. Зведення якісних характеристик до кількісних.

3. Застосування принципу адитивності, відповідно до якого ціле явище являє собою арифметичну суму складових частин.

Механіцизм і редукціонізм спираються на постулат, що існуюча дійсність являє собою складну машину, яка управляє всіма входними в її пристрій об'єктами. При всій своїй обмеженості механіцизм і редукціонізм дозволяють виділити об'єкти, які становлять досліджуване явище, що надалі надає можливість встановити взаємозв'язки між ними, а отже – перейти до застосування системного підходу в аналізі.

Конкурентоспроможність регіону в контексті теорії потенціалів є сукупністю стратегічних потенціалів, серед яких особливе місце займає зовнішньоекономічний ресурс.

Зовнішньоекономічний потенціал регіону як складова регіональної конкурентоспромож-

ності являє собою здатності та можливості підприємств регіону здійснювати за позитивною динамікою експортно-імпорتنі операції. При цьому динаміка повинна мати випереджальний характер у порівнянні з суб'єктами інших регіональних об'єднань. Лише за умови інтенсивної темпоральності позитивного тренду зовнішньоекономічної діяльності регіон забезпечує відповідне позиціонування на конкурентному полі як лідер, що надає йому пакет подальших конкурентних переваг.

За структурним наповненням потенціал зовнішньоекономічної діяльності у складі потенціалу регіональної конкурентоспроможності може бути представлений як адитивна модель таких складових:

1. Ресурсний потенціал зовнішньоекономічної діяльності. Ресурсний потенціал припускає наявність як матеріальних засобів, так і нематеріальних активів. До ресурсного потенціалу може бути віднесено й географічне положення, клімат та інші фактори, що надають економічному об'єкту можливості додаткових переваг. Особливого значення набуває людський потенціал, який являє собою такі якості робочої сили, що дають можливість досягати певних цілей. При цьому людський потенціал відіграє подвійну роль. З одного боку, людський потенціал реалізується в процесі виробництва як важливий елемент, фактор господарської діяльності. З іншого – людський потенціал являє собою сукупність мотивів, потреб, цінностей, відносин, які проявляються в процесі господарської діяльності. Саме сукупність зазначених характеристик і властивостей людського потенціалу визначає ефективність функціонування другої складової конкурентоспроможності – потенціалу суб'єкта управління.

2. Потенціал суб'єкта управління зовнішньоекономічною діяльністю включає організаційну складову, інформаційну компоненту, кадровий елемент та компетенції. Організаційна складова передбачає такий важіль механізму конкурентоспроможності, який забезпечує взаємодію всіх структурних підрозділів суб'єкта господарської діяльності, пов'язаний з удосконаленням організації виробництва і праці, оплати праці та відповідальності за якість продукції, забезпеченням культури виробництва та відповідного рівня кваліфікації робочої сили. Організаційна складова забезпечує комплексність, яка передбачає ступінь поділу праці в суспільстві, регіоні або окремій організації, рівень спеціалізації, кількість рівнів ієрархії, формалізацію, тобто набір правил і процедур, іншими словами – інституційну архітектуру господарської системи; співвідношення централізації і децентралізації, що припускає виділення рівнів з певними повноваженнями і відповідальністю.

Реальний стан потенціалу зовнішньоекономічної діяльності регіону оцінюється з позиції редуцціонізму через складову експорту та складову імпорту.

Статистичні викладки показують, що за останні десять років Україна та її регіони суттєво збільшили експортно-імпортні операції.

Як свідчать показники національної статистики, загальний обсяг імпорту товарів в Україну

у 2003 році становив 23020,1 млн. дол. США, а у 2013 році – 76986,8 млн. дол. США [6, с. 410, 437]. На рис. 1 наведена діаграма обсягів імпорту продукції регіонами України за винятком м. Київ, де показник значно перевищує середній рівень імпорту по Україні. Масштаб співвідношення обсягу імпорту Києва до інших регіонів не дозволяє побудувати діаграму, візуально адекватну статистичним даним.

Рис. 1. Обсяг імпорту товарів регіонами України у 2013 році [6]

Найбільш високий рівень імпорту товарів у 2003 році спостерігався у м. Києві – 5017,6 млн дол. США, це становило 21,80% від загального обсягу імпорту. Найнижчий рівень цього показника у 2003 році спостерігався у м. Севастополь – 39,9 млн дол. США, це лише 0,17% від загального обсягу імпорту України. Також низький обсяг імпорту спостерігався у Кіровоградській області, у 2003 році він становив 50,3 млн дол. США, це 0,22% від загального обсягу імпорту України. В Закарпатській області цей показник у 2003 році становив 453,3 млн дол. США, що становило 1,97 % від загального обсягу імпорту товарів в Україну.

У 2013 році найбільш високий рівень імпорту товарів спостерігався також у м. Києві – 26677,5 млн дол. США, це дорівнювало 34,65% від загального обсягу імпорту товарів в Україну. Найнижчий рівень цього показника у 2013 році спостерігався у м. Севастополь – 106,9 млн дол.

США, це лише 0,14% від загального обсягу імпорту України. Також низький обсяг спостерігався у Чернівецькій області: у 2013 році він становив 158,1 млн дол. США, це – 0,21% від загального обсягу імпорту України. У 2013 році імпорт товарів у Закарпатську область становив 2062,5 млн дол. США, що дорівнювало 2,68% від загального обсягу імпорту товарів в Україну. Частка цього показника змінилася у м. Києві на 12,86%, маючи позитивну динаміку. Це є найвищий показник зростання частки з усіх регіонів України за аналізований період. У м. Севастополі зміна частки є від'ємною і становила – 0,03%. Зміна частки імпорту Закарпатської області у загальному обсязі по Україні становила 0,71%. Найбільше зниження частки імпорту товарів спостерігалося у Запорізькій області (-1,56%).

Стан експортної активності регіонів відображено на рис.2.

Рис.2. Обсяг експорту товарів регіонами України 2013 році [6]

Загальний обсяг експорту товарів із України у 2003 році становив 23066,8 млн дол. США [6], а у 2013 році – 63320,7 млн дол. США. Найбільш високий рівень експорту товарів у 2003 році спостерігався у Донецькій області – 4960,3 млн. дол. США, це становило 21,50% від загального обсягу експорту України. Найнижчий рівень цього показника у 2003 році спостерігався у м. Севастополь – 52,7 млн дол. США, це лише 0,23% від загального обсягу експорту України. У Закарпатській області цей показник у 2003 році становив 414,6 млн дол. США, а це – 1,80 % від загального обсягу експорту товарів в Україну.

Найбільш високий рівень експорту товарів у 2013 році спостерігався, як і у 2003 році, в Донецькій області – 12408,6 млн дол. США, це – 19,60% від загального обсягу експорту товарів із України. Але також значно зріс обсяг експорту товарів у м. Київ і сягнув 12336,8 млн дол. США, тобто 19,48% від загального обсягу експорту товарів із України. Найнижчий рівень цього показника у 2013 році спостерігався у м.Севастополь – 99,8 млн дол. США, це лише 0,16% від загального обсягу експорту товарів із України. У 2013 році експорт товарів із Закарпатської області становив 1300,0 млн дол. США, що дорівнювало 2,05% від загального обсягу експорту товарів із України.

Таблиця 1

**Показники, які характеризують конкурентоспроможність продукції підприємств
Закарпатської області у 2003 і 2013 роках [7]**

Показник	2003р.	2013р.	Абсолютне відхилення
Обсяг експорту товарів із Закарпатської області, млн дол. США	414,6	1300,0	885,4
Обсяг експорту товарів із України, млн дол. США	23066,8	63320,7	40253,9
Частка експорту товарів із Закарпатської області у загальному обсязі експорту товарів із України, %	1,80	2,05	0,25
Обсяг експорту товарів із України в розрахунку на одну особу населення, дол. США	484,4	1390,1	905,7
Обсяг експорту товарів із Закарпатської області в розрахунку на одну особу населення, дол. США	331,4	1036,4	705,0

Як видно з таблиці 1, спостерігається поліпшення зовнішньоекономічної діяльності підприємств Закарпатської області.

Важливим показником, що характеризує експортний потенціал регіону є індикатор експорту на одну особу населення.

Наочне порівняння зміни цього показника по Закарпатській області та Україні у 2013 році в порівнянні з 2003 роком наведено на рис.3.

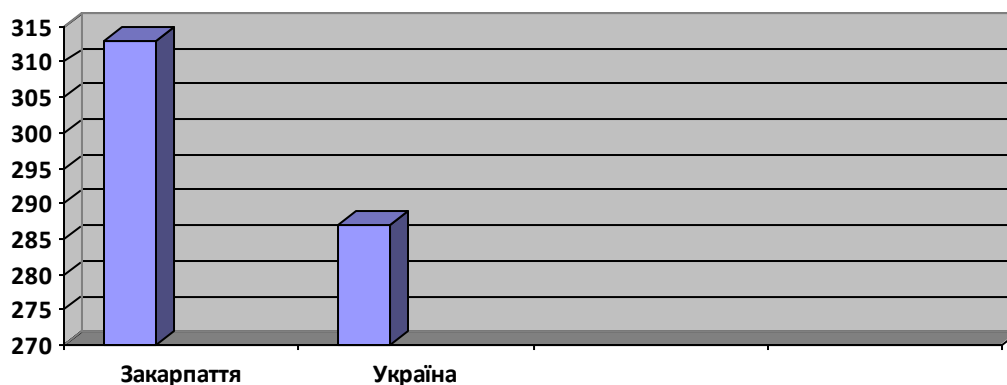

Рис. 3. Темпи зростання показника експорту на одну особу населення Закарпаття та України у 2013 році у порівнянні з 2003 роком, %.

Дані рис. 3 дають можливість зробити висновки, що експортно-імпорتنний потенціал Закарпатської області зростає більш високими темпами, ніж в Україні у цілому. З одного боку, це пов'язано з вигідним становищем регіону як прикордонного економічного об'єднання. З іншого – Україна за період до 2013 року нарощувала обмін товарами та послугами зі східними контрагентами, що обумовлювало певні переваги східної України, де в той час був сконцентрований основний виробничий потенціал.

Які фактори гальмують розвиток ЗЕД Закарпатської області та інших регіонів України:

1. Відсутність реального стратегічного бачення та обґрунтованих концепцій розвитку України та її регіонів на державному рівні, а відповідно й механізмів активізації їх зовнішньоекономічної діяльності. Загальна орієнтація на Європейський Союз ще не забезпечує системного підходу до формування важелів, що створюють конкурентні переваги гравцям зовнішньоекономічної діяльності. Управління зовнішньоекономічною діяльністю регіонів носить більшою мірою кон'юнктурний характер і не дозволяє сформувати довгострокові конкурентні переваги. Неувага до механізмів підтримки на державному рівні входження українських суб'єктів на європейські ринки гальмує формування потенціалу зовнішньоекономічної діяльності.

2. Законодавчо-інституціональні засади здійснення експортно-імпорتنних операцій. ЗЕД відбувається в умовах недосконалості українського зовнішньоекономічного законодавства. В

широкому колі ситуацій має місце дефіцит механізмів реалізації цих законів. Через відсутність відповідних інституційних норм ЗЕД виникають проблеми з реалізацією контрактів, що призводить до прихованих та явних збитків підприємств, погіршення їх фінансових позицій, а це викликає зменшення податкових відрахувань у бюджети. Крім цього, реноме підприємства, регіону та країни знижується, що негативно відображається на їх конкурентоспроможності та здатності до стратегічної співпраці із закордонними контрагентами.

3. Відсутність адекватних сучасним умовам маркетингових стратегій конкуренції на закордонних ринках. Акценти поставлені на проведення лише цінової конкуренції, що характерно для регіонів, які спеціалізуються на експорті ресурсів. Відомо, що маркетингова стратегія знаходиться у тісному взаємозв'язку з корпоративною стратегією, а переважання цінових важелів конкуренції у зовнішньоекономічній діяльності гальмує впровадження видів діяльності та виробництва продукції, що можуть бути конкурентними за неціновими параметрами.

4. Застарілість основних засобів, рівень зносу яких на кінець 2013 року по Україні сягнув та перевищив 77% [6]. А впровадження нових технологій неможливе на відсталій техніці та застарілій технології, що разом із попередньою обструкцією гальмує впровадження інновацій та виробництво продукції принципово нової якості. Збільшення інвестицій в цих умовах сприяє ти-

ражуванню застарілих технологій та виробництву неконкурентоспроможної продукції.

5. В Україні та її регіонах спостерігається недосконала структура капітальних інвестицій. Так, у 2013 році в Закарпатській області капітальні інвестиції були здійснені на рівні 2645,8 млн грн., при цьому їх частка у нематеріальних активах складала менше 1% [7, с.154]. А у структурі балансів підприємств США частка нематеріальних активів у середньому перевищує 50% необоротних активів підприємств. Ігнорування нематеріальних активів, недооцінка інвестицій у нематеріальні активи також призводять до науково-технічної відсталості країни, її регіонів та підприємств у порівнянні з передовими країнами світу.

6. Недостатній рівень кваліфікації кадрів. Так, кожен рік підвищення кваліфікації проходить не більше 5 відсотків працюючих в середньому по Україні. Це означає, що одна особа пройде підвищення кваліфікації або перенавчання один раз у двадцять років. В умовах прискореного науково-технічного прогресу персонал з таким рівнем підготовки не здатний працювати на сучасній техніці та застосовувати передові технології.

Висновки. Проведене дослідження показало, що у Закарпатській області показник імпор-

ту у 2003 році знаходився ні відмітці 453,3 млн дол. США, що становило 1,97 % від загального обсягу імпорту товарів в Україну. У 2013 році імпорт товарів у Закарпатську область становив 2062,5 млн дол. США, що досягло 2,68% від загального обсягу імпорту товарів в Україну. В Закарпатській області розмір експортних операцій у 2003 році охопив 414,6 млн дол. США, що становило 1,80 % від загального обсягу експорту товарів в Україну. У 2013 році експорт товарів із Закарпатської області становив 1300,0 млн дол. США, що становило 2,05% від загального обсягу експорту товарів із України. Вказана динаміка свідчить про активізацію експортно-імпоротної активності Закарпатської області, що характеризує підвищення її конкурентоспроможності на міжнародному ринку.

Факторами, що обмежують участь України та її регіонів у експортній діяльності, а відповідно й їх конкурентоспроможність, визначені: недосконалість інституціональних засад зовнішньоекономічної активності; орієнтація на цінову конкуренцію; застаріла техніко-технологічна база підприємств; диспропорції інвестиційної діяльності та недооцінка ролі матеріальних активів у формуванні конкурентних переваг; недоліки у підготовці кадрів та ін.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко О.П. Нетарифні заходи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні: проблеми та шляхи вирішення [Електронний ресурс] / О. П. Борисенко // Аналітика і влада. – 2011. – № 4. – С. 188–194. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/avlad_2011_4_32.pdf.
2. Вакульчик О.М. Аналіз ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства [Електронний ресурс] / О.М. Вакульчик, Д.П. Дубицький // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Економіка. – 2012. – № 2. – С. 75–82. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsue_2012_2_12.pdf.
3. Вартість основних засобів у 2000–2013 роках. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/ibd/voz/voz_u/voz06_u.htm
4. Новіков О. Систематизація наукових поглядів щодо визначення сутності терміну «зовнішньоекономічна діяльність» / О. Новіков, Т. Садридінов // – Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 2.– Т. 2.
5. Смочко В.Ю. Конкурентоспроможність регіону та якісні фактори її забезпечення [Електронний ресурс] / В.Ю. Смочко //Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – №3. – С. 182–186. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/frvu_2012_3_41.pdf.
6. Статистичний збірник «Регіони України 2013» /Держкомстат України; за ред. О. Осауленка. – ТОВ Консультант, 2014. – Частина 2. – 783 с.
7. Статистичний щорічник Закарпаття 2013, Ужгород. – 2014. – 510 с.
8. Стратегічне управління конкурентоспроможністю: епістемологічні підходи та практична проблематика: монографія / В.П. Мікловда, І.Г. Брігченко, Н.Ю. Кубіній та ін. – Полтава: Пует, 2013. – 307 с.
9. Яремко Л.А. Глобальна конкурентоспроможність регіону та фінансово-економічні аспекти її підвищення [Електронний ресурс] / Л.А. Яремко, Ю.В. Полякова // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Сер.: Економіка і менеджмент. – 2013. – № 1. – С. 7–17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vsuem_2013_1_3.pdf.

REFERENCES

1. Borysenko O. P. (2011) Netaryfni zakhody derzhavnoho rehulyuvannya zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti v Ukraini: problemy ta shlyakhy vyrishennya [Non-tariff measures of state regulation of foreign trade activities in Ukraine: Problems and Solutions] *Analitika i vlada* . – Analytics and power, № 4.– p. 188-194. – Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/avlad_2011_4_32.pdf [in Ukrainian]
2. Vakul'chuk O. & Dubyts'kyi D. (2012) Analiz efektyvnosti zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti pidpryyemstva [Analysis of efficiency of International Business] *Visnyk Akademiyi mytnoyi sluzhby Ukrainy*. – Journal of the Academy of Customs Service of Ukraine, Ser. : Ekonomika, № 2. – p. 75-82. – Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsue_2012_2_12.pdf [in Ukrainian]
3. Vartist' osnovnykh zasobiv u 2000–2013 rokakh. [The cost of fixed assets in the years 2000-2013] – Retrieved from: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/ibd/voz/voz_u/voz06_u.htm. [in Ukrainian]
4. Novikov O., Sadridiniv T. (2014) Systematyzatsiya naukovykh pohlyadi shchodo vyznachennya sutnosti terminu «zovnishn'oekonomichna diyal'nist'» [Organizing scientific views on the definition of the essence of the term "foreign trade"] *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*. – Journal of Khmelnytsky National University. , № 2. T. 2. [in Ukrainian]
5. Smochko V. (2012). Konkurentospromozhnist' rehionu ta yakisni faktory yiyi zabezpechennya [The competitiveness of the region and ensure its qualitative factors] – Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/frvu_2012_3_41.pdf. [in Ukrainian]
6. Statystychnyy zbirnyk «Rehiony Ukrainy 2013» [Statistical Yearbook "Regions of Ukraine 2013"] /Derzhkomstat Ukrainy; [Za red. O.Osaulenka]. – TOV Konsultant, 2014. – Chastyna 2. [in Ukrainian]
7. Statystychnyy shchorichnyk Zakarpattya 2013. [Statistical Yearbook 2013 Transcarpathia], Uzhhorod.. [in Ukrainian]
8. Miklovda V., Bretchenko Y., Kubiniy N. (2013) Stratehichne upravlinnya konkurentospromozhnistyu: epistomolohichni pidkhody ta praktychna problematyka: monohrafiya / [Strategic management of competitiveness: epistomolohichni approaches and practical issues.] Poltava: Puet, [in Ukrainian]
9. Yaremko L. & Polyakova Y. (2013) Hlobal'na konkurentospromozhnist' rehionu ta fiskal'no-ekonomichni aspekty yiyi pidvyshchennya [Global competitiveness of the region and the fiscal and economic aspects of its increase] *Visnyk Skhidnoyevropeys'koho universytetu ekonomiky i menedzhmentu*. Ser. : Ekonomika i menedzhment. – Journal of the Eastern University of Economics and Management. Aug. .: Economics and Management. – Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vsuem_2013_1_3.pdf. [in Ukrainian]